

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
КИЇВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Фізична географія та геоморфологія 16

Міжвідомчий науковий збірник

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО ПРИ КИЇВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
КИЇВ — 1976

8. Природа Івано-Франківської області. Львів, «Вища школа», 1937.
9. Миллер Г. П. Ландшафтные исследования горных и предгорных территорий. Львов, «Вища школа», 1974.
10. Природа Волинської області. Львів, «Вища школа», 1975.

K. I. Herenchuk, H. V. Skvarchevskaya

ON THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE PHYSICO-GEOGRAPHICAL SCIENCES AT LVOV UNIVERSITY

Summary

Geographic studies at Lvov university have almost a century-old history and great traditions. Geographic investigations were begun by such Polish scholars as A. Reman and M. Romer and the Ukrainian geographer S. Rudnitskij as well. After the reunification of the West-Ukrainian lands in a single state — the Ukrainian S.S.R. — geographic investigations in different fields of physical geography and especially in the fields of geomorphology and landscape study have been placed on a broad footing.

The chairs of geomorphology and physical geography, set up in 1950, concentrated their attention on studying the geomorphology and landscape of the Ukrainian Carpathians, Podolya and Volynskoye Polesya. During that time the research collectives of the chairs have grown (considerably) and a great number of scientific papers, including monographs, have been published, the above-mentioned papers being listed at the end of the given article.

М. С. КОЖУРІНА, доц.,
М. В. КУРИЛЮК, доц.
Чернівецький університет

РОЗВИТОК ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Географічний факультет в Чернівецькому університеті існує з 1944 р., коли він відокремився від геолого-географічного. У перші роки його становлення багато уваги приділялося створенню матеріально-технічної бази факультету — кабінетів, лабораторій, станцій, бібліотеки. Перші декани факультету доц. Г. А. Ваньків, пізніше П. С. Курилов, доц. К. І. Геренчук доклали багато зусиль як для організації навчального процесу, так і для забезпечення спорядження польових робіт. К. І. Геренчук відновив метеорологічну і сейсмічну станції, було організовано сім кабінетів; у 1956 р. з біологічного факультету була передана ґрунтова лабораторія, а в 1957 р. в зв'язку з закриттям геологічного факультету — багатий геологічний музей, який став основою для організації навчального кабінету геології та геолого-краєзнавчого музею. При кафедрі гідрології та кліматології відкривається гідравлічна, а пізніше — синоптична лабораторія.

Завідуючими кафедрами в цей час були: фізичної географії — доц. К. І. Геренчук, економічної — доц. Г. А. Ваньків, гео-

морфології — доц. Б. М. Іванов, кліматології та гідрології — ст. викладач П. С. Курилов.

На факультеті працювали кваліфіковані кадри: гідролог доц. Б. Б. Богословський, картограф Ф. М. Хаджетлаше, геодезист С. Е. Ющенко, ґрунтознавець доц. П. О. Кучинський, економіс-географи доц. Є. В. Миронова, В. М. Попаденко, геоморфологи С. І. Проходський, М. С. Кожуріна, Т. Б. Александровський та ін.

Наукова робота факультету розпочалася з вивчення тих робіт, які були виконані в попередні роки вченими і дослідниками Польщі, Румунії, Чехословаччини і в якійсь мірі висвітлювали природні умови Карпат і Прикарпаття. Це перш за все геологічні та геоморфологічні праці Т. Тейсейра, Б. Свідерського, С. Павловського, Ромера, Охоцької, Братеску та ін.

Матеріали про клімат зосереджувалися на метеорологічній станції факультету, яка вела спостереження за погодою з 1865 р.; про сейсмічність складає характеристики сейсмічна станція, заснована в 1908 р.

Велику роботу по організації польових досліджень Буковини і Поділля провів доц. К. І. Геренчук, який очолив роботу фізико-географічного загону комплексної експедиції Чернівецького університету.

Наукові дослідження носять головним чином характер компонентного вивчення природи, складаються перші їх загальні характеристики.

Значну увагу теоретичним питанням фізичної географії та геоморфології приділяв доцент К. І. Геренчук, який розробляв проблеми взаємодії тектоніки і рельєфу спершу на прикладі Поділля, далі — України, пізніше — Руської рівнини. Його роботу «Тектонічні закономірності в орографії і річковій мережі Руської рівнини» постійно використовують спеціалісти з питань структурної геоморфології. Займаючись дослідженням геоморфологічної будови долининних систем Прикарпаття, М. С. Кожуріна застосувала запропонований К. І. Геренчуком метод геоморфологічного аналізу для виявлення новітніх і сучасних тектонічних рухів території області, склала прогнозу схему розміщення основних нафто- і газоносних структур.

У 50-х роках (декан доц. С. І. Проходський) складаються ландшафтні характеристики Сторожинецького, Глибоцького, Вашковецького району та окремих колгоспів. Доценти К. І. Геренчук і П. О. Кучинський виконали роботу про природні ландшафти Прикарпаття і перспективи їх освоєння.

З 1950 р. видаються «Праці експедиції по комплексному вивченню Карпат і Поділля» (серія географічна, надруковано шість випусків), «Учені записки ЧДУ», «Вчені записки Чернівецького відділу Всесоюзного Географічного товариства» (опубліковано чотири томи), видаються тези наукових сесій університету.

Багато зробив доц. Б. М. Іванов для картування типів і комплексів рельєфу, карстових процесів, зсувів, вивчення слідів зледеніння в Карпатах та ін.

Вивченням морфологічних показників території Чернівецької області займався С. Е. Ющенко, який склав гіпсометричну карту, обчислив величини висотних ступенів, показники густоти та глибини ерозійного розчленування.

Колектив факультету поповнюється спеціалістами з Києва, Москви, Харкова та інших міст Радянського Союзу. Включилися в роботу доценти М. О. Куниця, Л. І. Воропай, М. М. Рибін, В. А. Півницький, В. В. Оникієнко, В. Г. Лебедев та ін.

З відкриттям міжфакультетської проблемної лабораторії для вивчення природних умов і ресурсів Карпат і Поділля до роботи залучаються інженери (Р. Д. Бойко, П. М. Біксей). Зміцнення факультету кваліфікованими науковими кадрами дозволило розгорнути широку роботу по виконанню госпдоговірної тематики. З 1958 по 1974 рік кафедрами виконано близько 40 тем для «Укрземпроекту», Управління економічних районів, лісокомбінатів, «Діпроводгоспу», «Цивільбуду», «Укрдорремпроекту» та ін., що сприяло розвиткові тісних зв'язків з виробництвом і дало великий економічний ефект. Роботами з картування ґрунтів займався доц. М. Г. Зеланд, інженери М. Д. Волощук, В. І. Чоп та ін., питаннями захисту ґрунтів від ерозії — доц. В. М. Варіцева. Була виконана зйомка ґрунтів ряду районів, колгоспів, радгоспів, сортодільниць, лісокомбінатів Чернівецької, Львівської, Одеської областей, складені відповідні великомасштабні карти та картограми.

У 1965—1970 рр. кафедри фізичної географії, кліматології та гідрології брали участь у виконанні республіканської теми по вивченню шкідливих стихійних явищ в Карпатах і розробці заходів щодо їх попередження (доц. М. С. Кожуріна, доц. Е. М. Раківська, О. І. Токмаков, М. М. Рибін).

Одночасно проводилися великомасштабна геоморфологічна і ландшафтна зйомки Радянських Карпат у межах Чернівецької та Івано-Франківської областей. У цих дослідженнях брав участь викладацький і допоміжний склад кафедри фізичної географії.

Великий фактичний матеріал, зібраний під час виконання госпдоговірних тем, дозволив приступити до розробки питань теорії ландшафтознавства гірських країн.

До таких робіт слід віднести розробку ландшафтних карт і профілів гірських масивів Чорногори і Свидівця, які були складені доцентами Л. І. Воропай і М. М. Рибіним.

Ландшафтні дослідження для районного планування та містобудівництва проводив інж. Я. Р. Дорфман, який написав під керівництвом професора К. І. Геренчука кандидатську дисертацію на тему «Ландшафтно-географічна характеристика м. Чернівці та його приміського району».

З 1950 р. набуло систематичного характеру гідрокліматичне вивчення території Буковини і Карпат, яке здійснювалося під керівництвом завідуючих кафедрою гідрології та кліматології доцентів О. Т. Кузнецова, М. С. Андрианова і О. І. Токмакова.

Агрокліматичними дослідженнями Чернівецької області займалися В. В. Породенко, І. Г. Грушко, Г. А. Тухар, Д. М. Щеніна.

Велику роботу по вивченню зон затоплення паводками прибережних ділянок карпатських річок проведено групою під керівництвом доц. Ю. О. Деева в складі М. І. Кирилюка, П. М. Лютика, О. М. Мельничука та В. В. Яблонського.

О. М. Мельничук захистив кандидатську дисертацію з питань розрахунку максимальних витрат дощових паводків річок північно-східного схилу Українських Карпат.

Доц. Є. П. Матвеева виконала ряд значних робіт по вивченню середнього річного стоку та транспортуючої здатності річок Карпат. Доц. М. І. Кирилюк протягом тривалого часу вивчає багаторічні циклічні коливання стоку річок Карпат та водний баланс водозборів гірських річок.

Вивченням клімату Українських Карпат займалися М. С. Андрианов та О. І. Токмаков. Були складені карти розподілу температури повітря, опадів, вітру, хмарності, снігового покриву тощо. О. І. Токмаков захистив докторську дисертацію на тему «Опади та сніговий покрив Українських Карпат».

Кафедра гідрології та кліматології виконала ряд госпдоговірних робіт, зокрема розробила «Схему комплексного використання гідроенергетичних ресурсів річок Станіславського економічного адміністративного району», складені агрокліматичні характеристики деяких районів Чернівецької та Одеської областей.

Значно розширюється фронт наукових робіт факультету в 60-х роках (декани — доценти О. І. Токмаков, Я. І. Жупанський). Велика увага приділяється виявленню закономірностей формування природних процесів та ландшафтів у палеогеографічному плані. Ці дослідження очолив доц. М. О. Куниця. В роботі застосовується комплекс літолого-фаціального, малакофауністичного та палеопедологічного методів. Основним об'єктом досліджень є геологічні розрізи плейстоцену Середнього Придністров'я, Середнього Побужжя та деяких районів Західного Поділля і Волині. Одержані матеріали зведені в опубліковану таблицю «Розвиток палеогеографічних умов в антропогені України», видана робота «Стратиграфія і малакофауна плейстоцену України».

Питаннями вивчення структури ландшафтів гірських країн на прикладах Радянських Карпат, Алтаю, Кольського півострова займається доц. Е. М. Раковська.

Доц. М. М. Рибін провів узагальнюючі роботи з ландшафтознавства і фізико-географічного районування Карпат як цілісної гірської країни (включаючи і зарубіжні території). При харак-

теристиці виділених фізико-географічних одиниць ним широко використані дані про літологічну основу, показники параметрів теплового і водного балансів, секторні відміни в структурі висотної ландшафтної зональності. Оpubліковані брошури «Фізико-географічні регіони Карпат», «Основні проблеми ландшафтознавства і фізико-географічного районування гірських країн».

З 1970 р. під керівництвом доц. Л. І. Воропай проводяться історико-географічні дослідження, спрямовані на виявлення закономірностей розвитку природи в історичному аспекті, головним чином під впливом виробничої діяльності суспільства. Виконані великомасштабні дослідження морфологічної структури ландшафтів різних типів і їх антропічних змін. Вивчаються процеси заселення території Поділля, Чернівецької області і їх вплив на склад і структуру компонентів і геокомплексів.

Велика увага надається роботам оціночного плану. Складаються географічно-рекреаційні характеристики Карпат і Поділля (доц. Я. Р. Дорфман, М. П. Крачило, викл. П. М. Біксей, інж. Т. І. Гаманюк), характеристики агропромислових ґрунтів Чернівецької області (ст. викл. В. І. Чоп, співробітники ґрунтової лабораторії), карти геодинамічних процесів Карпат і Прикарпаття (доценти М. С. Кожуріна, П. М. Меркулов, інженери М. С. Лукасевич, Т. І. Гаманюк), стану сейсмічності Карпат і Прикарпаття (Г. В. та Н. О. Брусенцові).

У 1969 р. організована міжкафедральна картографічна лабораторія, яка розпочала роботи по складанню атласів. Підготовлені економіко-географічний атлас Чернівецької області, атлас промисловості Станіславського економічного адміністративного району, атлас ресурсів промисловості областей Поділля, атлас сільського господарства Чернівецької області та ін.

Основна увага в науковій роботі кафедри економгеографії приділяється вивченню економічної географії найважливіших галузей народного господарства і окремих виробництв, проблемам територіальної організації сільського господарства, промисловості (зокрема хімічної, лісової, легкої), транспорту, населення і поселень. Розпочаті роботи щодо вивчення географії будівельної індустрії, сфери обслуговування. На початку 60-х років провадиться вивчення проблем, пов'язаних з розробкою і науковим обґрунтуванням гіпотези перспективного розвитку та розміщення продуктивних сил на території Карпат і Прикарпаття. Поступово ця проблема охопила питання формування галузевих комплексів та їх ролі у розвитку виробничо-територіальних комплексів областей Карпат і Поділля. Членами кафедри економгеографії видані книги: «Природа і господарство Станіславської області» (В. В. Оникієнко, Я. І. Жупанський), «Сільське господарство Чернівецької області» (В. В. Оникієнко), «Чернівецька область» (В. В. Оникієнко). Проф. М. Г. Ігнатенком опубліковано брошури: «Природні умови і ресурси як база господарського будівництва», «Географія хімічної промисловості Радян-

ських Карпат», «Перспективи розвитку виробництва мінеральних добрив на Україні».

Кафедра економічної географії виконувала роботи по вивченню сировинної бази для розвитку м'ясо-молочної промисловості Станіславського економічного адміністративного району, розробляє питання перспектив розвитку виноградарства і виноробства в Закарпатській області, економічне обґрунтування рекомендацій для підвищення рентабельності виробництв на Калуському хіміко-металургійному комбінаті.

На географічному факультеті існує аспірантура. На кафедрі економічної географії її керівництво здійснюють доц. В. В. Онікієнко, професори Б. В. Вишневський, М. Г. Ігнатенко, на кафедрі фізичної географії — доценти М. С. Кожуріна, Л. І. Воропай, на кафедрі гідрології та кліматології — доц. Є. П. Матвеева. Аспірантуру закінчили 14 чоловік, зараз навчається вісім (три на денному та п'ять на заочному відділеннях).

Тут підготували докторські дисертації В. Г. Лебедев, М. Г. Ігнатенко, О. І. Токмаков, М. О. Куниця. На факультеті виросли такі спеціалісти, як В. А. Бутковський (декан економічного факультету), М. В. Курилюк (декан географічного факультету), доценти Я. Р. Дорфман, М. І. Кирилюк та ін.

Результати досліджень працівників факультету регулярно друкуються і доповідаються на всесоюзних, республіканських і регіональних конференціях, співробітники підтримують постійний зв'язок з вченими-географами Московського, Ленінградського, Київського, Львівського університетів, з науковими організаціями та товариствами УРСР, Географічним товариством СРСР і УРСР, інститутами і відділами географії АН УРСР, Радою по вивченню продуктивних сил АН УРСР, Українським науково-дослідним гідрометеорологічним інститутом, Українським інститутом інженерів водного господарства та ін.

У 1959 р. кафедра гідрології та кліматології провела першу Всесоюзну міжвідомчу наукову конференцію з вивчення кліматичних і водних ресурсів Українських Карпат. Кафедра економічної географії в цьому ж році організувала міжвузівську союзну конференцію з вивчення господарства карпатських областей і методики економіко-географічних досліджень, а в 1969 р. — дві міжвідомчі науково-практичні конференції з розробки шляхів використання трудових ресурсів Чернівецької області і раціонального використання сировинних ресурсів та відходів промисловості області.

Науковий доробок співробітників географічного факультету обговорюється на міжнародних наукових конференціях, з'їздах, конгресах і симпозиумах. Так, доценти М. М. Рибін і О. І. Токмаков доповідали на Міжнародному конгресі з метеорології Карпат, М. Г. Ігнатенко — на Міжнародній конференції з картографування трудових ресурсів (Будапешт), М. І. Кирилюк, Є. П. Матвеева — на Міжнародному конгресі гідрологів.

Членами методичних рад МВССО СРСР та УРСР (з економічної географії, геології, географії) працюють професор М. Г. Ігнатенко, доц. В. А. Бутковський, доц. Я. І. Жупанський.

Співробітники факультету проводять значну науково-методичну роботу, підготували розробки окремих тем і питань для вчителів географії та ряд навчальних і методичних посібників для студентів геофаку.

Видана книга Л. І. Воропай та М. О. Куниці «Українські Карпати», надруковані «Вибрані лекції з ландшафтознавства» доц. Е. М. Раковської, «Вступ до загального землезнавства» доц. М. С. Кожуріної, «Динамічна метеорологія» доц. В. С. Антонова, «Основні проблеми фізичної географії» (група методологічних проблем) доц. Л. І. Воропай, «Загальні умови і формування клімату Українських Карпат», «Опади Українських Карпат» доц. О. І. Токмакова, посібник для написання курсових і дипломних робіт «Природа, населення і господарство південно-західного економічного району», книга Я. І. Жупанського «Виробничо-територіальні комплекси і їх картографування», вищезгадані праці М. М. Рибіна, М. О. Куниці.

Для студентів-заочників географічного і економічного факультетів надруковані посібники «Політична карта світу і політико-адміністративний поділ СРСР» (кол. авторів) і «Проблемні питання економічної і політичної географії СРСР та зарубіжних країн» (проф. М. Г. Ігнатенко, асп. О. Я. Каспрук, доц. М. В. Курилюк), а також одинадцять програм спецкурсів, що читаються на кафедрі економічної географії.

Популяризацію географічних знань факультет здійснює через Чернівецький відділ Географічного товариства УРСР та товариства «Знання».

Щороку на курсах підвищення кваліфікації вчителів географії Чернівецької, Закарпатської, Хмельницької, Тернопільської областей співробітники факультету знайомлять вчителів з новими досягненнями географічної науки, ведуть консультації з геодезії, картографії, охорони природи тощо, систематично читають лекції в народному університеті «Природа» з питань охорони окремих компонентів природи, ландшафтів, регіонів, організації відтворення та раціонального природокористування.

Щомісяця Чернівецька студія телебачення проводить передачу «Широка країна моя рідна», в якій беруть участь співробітники ЛДУ (Я. І. Жупанський).

Доценти факультету М. П. Крачило, О. І. Токмаков, М. М. Рибін, Л. І. Воропай, проф. М. Г. Ігнатенко виїжджали в туристські поїздки в зарубіжні країни, потім виступали з доповідями перед студентами, викладачами, вчителями.

Факультет постійно бере участь у проведенні обласних шкільних олімпіад «Юний географ», а в 1972 р. — республіканської; при геолого-краєзнавчому музеї працює школа юних геологів (доцент П. М. Меркулов).

Тепер на факультеті працюють 23 викладачі, в тому числі два доктори географічних наук, 17 доцентів і кандидатів наук, численна група наукових співробітників, які успішно виконують загальнофакультетську наукову проблему «Закономірності формування природних і виробничо-територіальних комплексів Карпат і Поділля і питання раціонального природокористування».

М. S. Kojurina, М. V. Kuriluk

THE DEVELOPMENT OF GEOGRAPHICAL SCIENCE IN CHERNOVTSY UNIVERSITY

Summary

In this article is given rather detailed information about all forms of the geographical faculty science activity; the participation in the complex expedition, the theoretical works, the publications.

Ю. О. АМБРОЗ, доц., Г. П. МІЩЕНКО, доц.
Одеський університет

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОДЕСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У 1975 р. минуло 110 років з дня утворення Одеського (колишнього Новоросійського) університету.

Проблеми фізичної географії на початку існування університету розроблялись професорами кафедри фізики В. І. Лапшиним, Ф: Н. Шведовим, О. В. Кłosовським. В. І. Лапшин займався питаннями математичної географії та сейсмології, склав підручник з космографії. Він організував кабінет фізичної географії і метеостанцію. З її відкриттям започаткований метеоролого-кліматичний напрям географічних досліджень в університеті. З 1870 по 1881 рік курс метеорології читав Ф. Н. Шведов, який ввів у науку методи дендрокліматології і дендрохронології [44]. З 1880 по 1907 рік метеорологічний напрям очолював О. В. Кłosовський, відомий роботою «Грози в Росії». В 1890—1892 рр. О. В. Кłosовський побудував в Одесі магнітно-метеорологічну обсерваторію, в 1883 р. організував метеорологічну мережу південного заходу Росії, до якої входило 1600 точок [30]. Аналіз результатів спостережень дав йому можливість скласти нарис про клімат Причорномор'я. В Одесі О. В. Кłosовський написав першу частину монографії «Метеорологія», що вийшла з друку в 1908 р., через рік після звільнення автора з університету під натиском реакційних кіл.